

ГРИНЮК В.О., кандидат юридичних наук
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.131

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розкрито проблемні питання гарантій забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі. Надано їх визначення та класифікація.

я ц 4 я ц суд, кримінальний процес, незалежність суду, гарантії забезпечення незалежності суду.

Рассматриваются вопросы гарантий независимости суда в уголовном процессе. Дается их определение и классификация.

я ц 4 я ц : суд, уголовный процесс, независимость суда, гарантии независимости суда.

The article addresses the issues of guarantees of the independence of the Court in the criminal process. Given their detection and classification.

Keywords: Court, the criminal process, the independence of the Court, guarantees the independence of the Court.

У правовій демократичній державі вагоме місце відводиться судовій гілці влади. Її функціонування згідно з європейськими стандартами можливе лише в умовах незалежності судової влади від будь-яких чинників (політичних, соціально-економічних тощо). Тому в умовах розбудови судової влади на європейських засадах важливим питанням є розробка гарантій забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі України.

Окремі аспекти гарантій забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі досліджували С.А. Альперт, В.Ф. Бойко, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.В. Городовенко, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, В.Т. Нор, М.А. Погорєцький, В.Ф. Погорілко, М.М. Полянський, В.М. Савицький, В.І. Сліпченко, М.С. Строгович, Р.Д. Рахунов, Л.Д. Удалова, Г.І. Чангулі, Н.М. Чепурнова, В.П. Шибіко, В.І. Шишкін, М.Є. Шумило та ін.

Водночас ці питання залишаються дискусійними у правовій науці. Тому, зважаючи на їх актуальність в умовах реформування судової гілки влади України та прийняття нового КПК, метою цієї статті є авторське визначення поняття та класифікації гарантій забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі.

Незалежність суддів може залишатися декларативним положенням, якщо в державі не будуть існувати необхідні механізми її забезпечення. М.Д. Савенко зазначає, що сам факт закріплення положень щодо гарантування такої незалежності Конституцією і законами України та заборони впливу у будь-який спосіб за відсутності чіткого механізму її забезпечення є важливою, але недостатньою умовою [1, с. 75].

Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що під гарантіями принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону слід розуміти систему умов і засобів, які спрямовані на реальну практичну реалізацію даного принципу, його вдосконалення, а в необхідних випадках – на його ефективний захист від будь-яких протиправних посягань [2, с. 56-58; 3, с. 123; 4, с. 165-166].

В юридичній літературі немає єдності поглядів щодо класифікації гарантій принципу незалежності суддів.

Заслуговує підтримки позиція О.Б. Абросимової, яка розрізняє, з одного боку, інституціональні, а з іншого – функціональні гарантії незалежності суддів [5, с. 54-56].

Гарантії незалежності суддів лежать в різних площинах, тому в юридичній літературі розповсюджена класифікація, згідно з якою вони поділяються на загальні і правові [6, с. 45]. До першої групи гарантій незалежності суддів входять: політичні, економічні, ідеологічні гарантії,

а до групи правових – судоустрійні (організаційні) та процесуальні гарантії. На нашу думку, організаційні та процесуальні гарантії за своєю природою і значенням є близькими. Однак якщо перші спрямовані перш за все на створення необхідних умов для нормального функціонування судової системи, то останні являють собою різноманітні способи і правові засоби реалізації незалежності судді безпосередньо в процесі розгляду кримінальних справ.

Говорячи про гарантії незалежності суддів, слід підкреслити, що у ст. 47 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” закріплено їх перелік. Доцільно доповнити положення зазначеного закону такими гарантіями, як невідомість суддів у своїй діяльності при здійсненні правосуддя, особиста безпека суддів, особливий державний захист не лише судді, а й членів його сім’ї та їхнього майна.

Аналіз чинного законодавства дозволяє серед правових засобів виділити дві групи обставин, реалізація яких спрямована на забезпечення суддівської незалежності: передумови (умови) та гарантії суддівської незалежності. В юридичній літературі зазначається, що передумови незалежності суддів стосуються їх особистих якостей, а гарантії – сфери їх діяльності [7, с. 9-11]. Суддівська незалежність може виникнути і мати місце тільки за наявності певних передумов. З іншого боку, відсутність таких передумов перетворює таку незалежність на фікцію.

Серед загальних гарантій принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону, на нашу думку, можна виділити такі, як ідеологічні та економічні.

Ідеологічні гарантії відображають характер взаємовідносин держави і судових органів. Під ними необхідно розуміти правильність визначення завдань судової діяльності, які, з одного боку, незалежно від будь-яких пріоритетів (держави, соціальних груп, партій, рухів тощо) орієнтують суддів на безстороннє (неупереджене) здійснення правосуддя, а з іншого – забороняють законодавцю покладати на суддів виконання функцій, які не відповідають цим завданням.

З урахуванням цієї тези про ідеологічні гарантії незалежності суддів особливо важливо зрозуміти роль, яку має відігравати суд у правовій державі [8, с. 2; 9, с. 36-40].

Аналіз Закону України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” дозволяє зробити висновок, що суд не належить до правоохоронних органів. Відмінність суду та правоохоронних органів має глибокий політичний і правовий зміст [10, с. 28-29]. З цієї позиції вважаємо необгрунтованою практику кінця 80-х років минулого століття із включення суддів поряд з іншими працівниками правоохоронних органів до складу тимчасових комітетів по боротьбі зі злочинністю [11, с. 65-67].

Виходячи з того, що Конституцією України та чинним законодавством професійним суддям заборонено виконувати невластиві суду функції, вони не можуть бути членами різних комітетів, комісій по боротьбі зі злочинністю та залучатись до іншої роботи, якщо це може вплинути на їх незалежність і неупередженість при здійсненні правосуддя.

Економічні гарантії принципу незалежності суддів забезпечують фінансування їх діяльності і створення належних умов для функціонування судів та суддів.

За рахунок держави суддям гарантується матеріальне і соціально-побутове забезпечення, яке відповідає їх високому статусу. Однак аналіз державних бюджетів України свідчить про вкрай незадовільне фінансування судів, надзвичайно гострою залишається проблема матеріально-технічного забезпечення судів України.

Всупереч ст. 130 Конституції України, згідно з якою держава бере на себе усі витрати на функціонування судової системи, законом про державний бюджет на конкретний рік передбачаються видатки, які забезпечують функціонування судів лише на 40 % від їх потреби.

Важливим положенням щодо матеріальних гарантій незалежності суддів є положення, згідно з яким заробітна плата (грошове утримання) судді не може бути зменшена в період перебування його на посаді. Вкрай незадовільним є матеріальне забезпечення працівників апарату суду. Незалежності суддів, зокрема, повинна сприяти особлива система нарахування їм винагороди, яка складається з посадового окладу та доплат за вислугу років, перебування на адміністративних посадах в суді, науковий ступінь, роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці.

Крім грошового забезпечення та умов одержання відпусток, важливою гарантією, що забезпечує суддівську незалежність, є умови надання їм службового житла, яким наразі не забезпечено значну частину суддівського корпусу.

Аналіз збільшення навантаження свідчить про те, що воно відбувається в основному за рахунок росту кількості справ. Штучно стримувати цей потік звернень не слід, проте необхідно, щоб держава приймала запобіжні організаційно-правові заходи, в тому числі й фінансового характеру, які б дозволяли судовій владі функціонувати в бездефіцитному режимі.

Для стабілізації судової діяльності та належного її фінансування необхідно законодавчо: визначити нормативи фінансування судової системи у відсотках від доходної частини Державного бюджету; закріпити механізм заборони недофінансування судів; передбачити гнучку систему зміни фінансування судової системи залежно від зміни економічних, правових та інших зовнішніх факторів, які впливають на судову систему.

На сьогоднішній день назріла необхідність вжити низку заходів, які докорінно змінять ситуацію з матеріальним забезпеченням судової влади. Необхідно створити при Державній судовій адміністрації України спеціальний державний фонд розвитку судової системи, який буде формуватися за рахунок відрахувань від сум сплаченого судового збору. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про судовий збір» №3674-VI від 08 липня 2011 р. кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису [12, с. 87].

Як зазначалося вище, основними передумовами незалежності суддів і підкорення їх тільки закону є їх особисті якості. Головною метою формування судді нового типу є перетворення цінностей суддівської діяльності в основу його особистих мотивів, тобто добровільна мотивація повинна бути покладена в основу виконання суддівської служби. Іншими словами, для забезпечення суддівської незалежності важливе значення, із суб'єктивного боку, відіграють їх особисті якості.

Серед таких умов необхідно виділити такі, як інтелект та культура судді, а також інші його особисті якості. Суддівську незалежність обмежує неповнота юридичних знань, що має наслідком тривалі роздуми, сумніви у виборі і мотивуванні судового рішення. Навіть при відсутності зовнішнього впливу говорити про незалежність судді є зайвим у тому разі, коли в рішеннях, які ним виносяться, є сліди юридичної невідповідності, неграмотності. У цьому разі незалежність судді, яка закріплена на законодавчому рівні, залишається фікцією.

Важливе значення для забезпечення незалежності суддів відіграють психологічні фактори.

Юридичні гарантії принципу незалежності суддів також можна класифікувати за певними критеріями: 1) за юридичною силою нормативно-правових актів, в яких містяться гарантії, гарантії поділяються на такі, що містяться в законах, і ті, що містяться в підзаконних нормативних актах; 2) за місцем їх закріплення в системі законодавства – загальноправові та галузеві; 3) за видом юридичних норм, які закріплюють гарантії незалежності суддів, – матеріальні та процесуальні; 4) за особливістю правового статусу деяких категорій суддів – загальні та спеціальні.

До організаційних гарантій досліджуваного принципу належать: побудова судової системи на засадах автономності; порядок формування суддівського корпусу; порядок припинення повноважень та звільнення з посади суддів, який базується на принципі їх незмінюваності; рівність правового статусу суддів; право суддів на відставку; недоторканність; особливий порядок фінансування судів; створення необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів; матеріальне та соціальне забезпечення відповідно до їх статусу; система органів суддівського самоврядування.

Залежно від принципів формування судових органів можна говорити про рівень фактичної незалежності судочинства. До організаційних гарантій незалежності суддів, зокрема, належить встановлений законом порядок організації та діяльності судів, формування суддівського корпусу та припинення повноважень суддів.

Конкурсна процедура зайняття суддівської посади дозволяє зводити до мінімуму помилки у формуванні суддівського корпусу, не допускає протекціонізму, свавілля при відборі кандидатів. Зміцненню суддівської незалежності сприяють встановлені законодавцем підстави звіль-

нення судді з посади та припинення їх повноважень.

Суддя не може бути звільнений з посади чи переведений в інший суд без його згоди впродовж усього строку повноважень ніяким органом державної влади.

В Україні діє модель незмінюваності суддів, яка передбачає обмеження повноважень суддів певним, зазвичай нетривалим строком, по закінченні якого суддя підлягає переобранню на посаду вже безстроково.

У цьому зв'язку слід погодитися з думкою С.Ф. Прилуцького, який зазначає, що "...цей різновид незмінюваності суддів може створювати істотне обмеження незалежності суддів саме в момент припинення їх першого строку повноважень. Органи, що здійснюють формування суддівського корпусу, можуть відмовити "політично ненадійному" судді в перезатвердженні повноважень лише за формальних обставин закінчення строку повноважень", "...модель незмінюваності суддів, пов'язана з перезатвердженням судових повноважень, тією чи іншою мірою створює умови для впливу на незалежність" [13, с. 49].

У вітчизняному законодавстві, як і в законодавстві зарубіжних демократичних країн, закріплено таку правову гарантію принципу незалежності суддів, як несумісність виконання функцій судді з іншими видами діяльності, а особливо з політичною діяльністю. Судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової та творчої. Отже, така несумісність дозволяє зробити висновок, що між суддівською службою та іншими видами діяльності має бути зроблений вибір без права їх поєднання.

У сучасних умовах актуальною є спроба законодавця виключити можливість соціального впливу на суддю.

Серед організаційних гарантій незалежності суддів можна виділити і таку, як єдність їх правового статусу. Усі судді в Україні наділені єдиним статусом і відрізняються між собою тільки повноваженнями і компетенцією [14, с. 74]. Особливості правового статусу окремих категорій суддів (додаткові вимоги щодо стажу, віку та їх професійного рівня) встановлюються законом (ст. 127 Конституції України).

Важливою судоустрійною гарантією незалежності суддів та підкорення їх тільки закону є право судді на відставку, введення якого зумовлено довічністю обрання на посаду. Перелік підстав виходу у відставку можна розширити такими: набуття законної сили рішення суду про обмеження дієздатності судді або визнання його недієздатним; відмова судді від переведення в інший суд у зв'язку з його ліквідацією або реорганізацією.

Перелік організаційно-правових гарантій не є вичерпним. Вплив на діяльність суддів можливий шляхом присвоєння державних нагород, кваліфікаційних класів тощо. Ці фактори також можуть впливати на незалежність. Наприклад, система отримання державних нагород судьями ставить їх в нерівне становище. Суддя, який отримав нагороду, в силу свого авторитету може впливати на іншого суддю.

Оскільки організаційно-правових гарантій для забезпечення незалежності суддів недостатньо, то виникає необхідність саму діяльність суддів підпорядкувати певним правилам. Серед факторів, які забезпечують принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, важливе місце займають процесуальні гарантії.

Процесуальні гарантії є різновидом правових гарантій. У літературі прийнято визначати процесуальні гарантії як встановлені кримінально-процесуальним законом засоби і способи, які слугують успішному здійсненню правосуддя [15, с. 211].

До процесуальних гарантій необхідно віднести ті норми процесуального законодавства, завдяки яким забезпечується незалежність суддів при розгляді кримінальних справ. Перш за все це норми, які при розгляді кримінальних справ забезпечують неможливість впливу на них органів досудового розслідування, інших учасників процесу та вищестоящих судів.

Суттєвою гарантією незалежності суддів є передбачена законом процедура здійснення правосуддя [16, с. 303]. У кримінально-процесуальному законодавстві закріплено, що вирок виноситься і постановляється в нарадчій кімнаті, що забезпечує свободу волевиявлення суддів у процесі винесення рішення. Поряд з цим необхідно вказати на деякі тенденції, які пов'язані з необмеженням суддівського волевиявлення. Повна суддівська незалежність нерідко призво-

дить до свавілля, спонукає розвиток корупції суддівського корпусу, стимулює безкарність і безвідповідальність суддів [9, с. 154-159].

Серед процесуальних гарантій принципу незалежності суддів необхідно назвати такі: рівність прав членів суддівської колегії, таємниця нарадчої кімнати, обов'язковість вказівок вищестоящої інстанції для нижчестоящої при повторному розгляді справи. Реалізація цих кримінально-процесуальних засобів забезпечення незалежності суддів може бути досягнута за умови їх взаємодії з усіма іншими видами гарантій, оскільки "реальність правових гарантій залежить від тих політичних і економічних умов, за яких вони існують" [3, с. 41-43].

Суттєвим елементом суддівської незалежності є таємниця наради суддів. Чинне кримінально-процесуальне законодавство України передбачає, що вирок постановляється в окремому приміщенні – нарадчій кімнаті.

Чітко встановлені строки внесення апеляції або касаційної скарги також сприяють утвердженню незалежності суддів. Важливою нормою, яка робить суд незалежним у стадії апеляційного провадження, є положення процесуального законодавства, згідно з яким протягом строку, встановленого для подання апеляції, справа ніким не може бути витребувана з суду, а суд зобов'язаний надати сторонам за їх клопотанням можливість ознайомитись з матеріалами справи. Така заборона поширюється на всі державні та інші органи, службових осіб, у тому числі на органи влади і суди вищого рівня.

Підсумовуючи викладене, можна зробити **висновок**, що наведена класифікація гарантій незалежності суддів має умовний характер, оскільки усі гарантії забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі діалектично взаємозв'язані, пронизують і доповнюють одна одну. Політичні гарантії в багатьох випадках виступають у правових формах і можуть поєднуватися з юридичними гарантіями, які, у свою чергу, можуть мати політичний характер.

Список використаної літератури:

1. Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 75-83.
2. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т. 1.
3. Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе. – М., 1973.
4. Кудрявцева А.В., Лившиц Ю.Д. О понятии принципа в уголовном процессе // Правоведение. – 1994. – № 4. – С. 165-166.
5. Абросимова Е.Б. Судебная власть в Российской Федерации: Система и принципы. – М., 2002.
6. Терехин В.А. Самостоятельность судебной власти и независимость судей как гарантия прав граждан // Государство и право. – 2001. – № 8. – С. 42-50.
7. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: Дис. ... канд.юрид.наук. – Х., 2003.
8. Миланко О. Суд – захисний, а не каральний орган // Юридичний вісник України. – 2002. – № 6. – С. 2.
9. Бойков А.Д. Третья власть в России. – М., 2002. – Кн. 2: Продолжение реформ.
10. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: Закони і коментарі: Навч. посібник. – К., 2001.
11. Савицький В.М. Презумпція невинності. – М., 1997.
12. Про судовий збір: Закон України від 08 липня 2011 р. // ВВР. – 2012. – № 4. – Ст. 87.
13. Прилуцький С. Незмінюваність суддів – питання теорії і практики // Право України. – 2003. – № 8. – С. 48-51.
14. Омеляненко Г. Правове регулювання та законодавче забезпечення судово-правової реформи в Україні // Право України. – 1998. – № 1. – С. 73-78.
15. Хачатурян Д.М. Независимость судей в Республике Армения: судоустройственные и уголовно-процессуальные гарантии. – Ереван, 2001.
16. Яновська О.Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства. – К., 2011.

Надійшла до редакції 16.11.2012

